QO‘QON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI ILMIY XABARLARI
(2026-yil 10-son)

PEDAGOGIKA
PEDAGOGY

https://doi.org/10.70728/c.series.ped.v08.i10.063

O‘QUVCHILARDA HAYOTIY KO‘NIKMALARNI SHAKLLANTIRISHDA ADABIYOT FANINING TARBIYAVIY VA RIVOJLANTIRUVCHI IMKONIYATLARI

Abdullayeva Maftuna Odiljon qizi
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori,
dotsent v.b., Alfraganus universiteti
ORCID: 0009-0006-3747-4586
e-mail: maftunaabdullayeva784@gmail.com

Annotatsiya. mazkur maqolada adabiyot fanining o‘quvchilar shaxsini har tomonlama rivojlantirish, ularni mustaqil hayotga tayyorlash hamda zarur hayotiy ko‘nikmalarni shakllantirishdagi tarbiyaviy va rivojlantiruvchi imkoniyatlari yoritiladi. Badiiy asarlar orqali o‘quvchilarda insoniy qadriyatlar, mas’uliyat, empatiya, mustaqil fikrlash, tanqidiy yondashuv, muammolarni hal etish va qaror qabul qilish kabi kompetensiyalarni rivojlantirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Adabiyot darslarini hayotiy vaziyatlar, ijtimoiy tajriba va zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan uyg‘unlashtirish o‘quvchilarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga xizmat qilishi ilmiy jihatdan asoslanadi.

Kalit so‘zlar: adabiy ta’lim, hayotiy ko‘nikmalar, tarbiyaviy salohiyat, rivojlantiruvchi imkoniyatlar, aksiologik yondashuv, tanqidiy tafakkur, empatiya, kommunikativ faoliyat, refleksiv transfer, muammoli vaziyat, mustaqil qaror, pedagogik mexanizm.

Annotation. This article explores the educational and developmental potential of literature as a school subject in fostering students’ holistic personal development, preparing them for independent life, and cultivating essential life skills. It analyzes the opportunities provided by literary works to develop students’ competencies such as human values, responsibility, empathy, independent thinking, critical thinking, problem-solving, and decision-making. The article provides a scientific rationale for integrating literature lessons with real-life situations, social experiences, and contemporary pedagogical approaches to promote students’ personal and social development.

Keywords: literary education, life skills, educational potential, developmental opportunities, axiological approach, critical thinking, empathy, communicative activity, reflective transfer, problem situation, independent decision-making, pedagogical mechanism.

Аннотация. В данной статье рассматриваются воспитательные и развивающие возможности литературы как учебного предмета в обеспечении всестороннего развития личности учащихся, их подготовке к самостоятельной жизни и формировании необходимых жизненных навыков. Анализируются возможности развития у учащихся таких компетенций, как гуманистические ценности, ответственность, эмпатия, самостоятельное мышление, критическое мышление, решение проблем и принятие решений посредством изучения художественных произведений. Научно обосновывается, что интеграция уроков литературы с жизненными ситуациями, социальным опытом и современными педагогическими подходами способствует личностному и социальному развитию учащихся.

Ключевые слова: литературное образование, жизненные навыки, воспитательный потенциал, развивающие возможности, аксиологический подход, критическое мышление, эмпатия, коммуникативная деятельность, рефлексивный перенос, проблемная ситуация, самостоятельное принятие решений, педагогический механизм.

KIRISH. Zamonaviy jamiyatning ijtimoiy, madaniy va texnologik jihatdan yangilanib borishi ta’lim mazmuniga nisbatan qo‘yiladigan talablarni ham sifat jihatidan o‘zgartirmoqda. Axborot oqimining jadallashuvi, insonlararo munosabatlarning murakkablashuvi, ijtimoiy vaziyatlarning tezkor o‘zgarishi shaxsdan mavjud bilimlarni takrorlash bilangina cheklanmasdan, ularni turli hayotiy sharoitlarda maqsadga muvofiq qo‘llashni talab etmoqda. Shu nuqtayi nazardan, o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, ijtimoiy mas’uliyatni anglashi, muammolarga oqilona munosabat bildirishi va shaxsiy faoliyatini ongli boshqarishi umumiy o‘rta ta’limning muhim natijaviy ko‘rsatkichlari sifatida qaralmoqda. Mazkur sifatlarni rivojlantirish esa o‘quv jarayonining mazmuniy, metodik va tarbiyaviy imkoniyatlarini o‘zaro uyg‘unlashtirish zaruratini yuzaga keltiradi.

Xalqaro pedagogik tadqiqotlarda hayotiy ko‘nikmalar shaxsning kundalik faoliyatida yuzaga keladigan ehtiyojlar, ijtimoiy talablar va murakkab vaziyatlarga konstruktiv munosabat bildirishini ta’minlovchi psixologik-ijtimoiy qobiliyatlar bilan bog‘liq holda izohlanadi. Jahon sog‘liqni saqlash tashkilotining hayotiy ko‘nikmalar ta’limiga oid konseptual yondashuvida qaror qabul qilish, muammolarni hal etish, ijodiy va tanqidiy fikrlash, samarali muloqot, shaxslararo munosabatlar, empatiya hamda emotsiyalarni boshqarish muhim tarkibiy yo‘nalishlar sifatida ko‘rsatilgan [1]. Mazkur yondashuv hayotiy ko‘nikmalarni alohida nazariy bilimlar yig‘indisi emas, balki shaxsning real vaziyatlardagi xulq-atvori va faoliyatini tartibga soluvchi integrativ sifat sifatida o‘rganishga asos yaratadi.

Hayotiy ko‘nikmalarni shakllantirish masalasi o‘quvchilarning yosh xususiyatlari, ijtimoiy tajribasi va ta’limiy ehtiyojlari bilan bevosita bog‘liqdir. Ayniqsa, o‘smirlik davrida shaxsiy pozitsiyani aniqlash, qadriyatlarni qayta baholash, tengdoshlar bilan munosabatlarni

tartibga solish, hissiy kechinmalarni anglash va mustaqil tanlov qilish ehtiyoji kuchayadi. Bunday sharoitda ta’lim o‘quvchini tayyor axloqiy xulosalarni qabul qiluvchi subyekt sifatida emas, balki murakkab ijtimoiy vaziyatlarni anglaydigan, ularning sabab va oqibatlarini tahlil qiladigan, shaxsiy munosabatini dalillar asosida ifodalaydigan faol ishtirokchi sifatida shakllantirishga yo‘naltirilishi lozim.

Ushbu vazifalarni amalga oshirishda adabiyot fani o‘ziga xos didaktik imkoniyatlarga ega. Badiiy asarda inson xarakteri, ruhiy ziddiyatlar, axloqiy tanlov, ijtimoiy munosabatlar va turmush tajribasi yaxlit badiiy obrazlar orqali ifodalanadi. Asar qahramonlarining xatti-harakatlari, hayotiy qarorlari va ular bilan bog‘liq oqibatlarni o‘rganish o‘quvchiga turli vaziyatlarni bevosita boshdan kechirmagan holda tasavvur qilish, muqobil pozitsiyalarni solishtirish va shaxsiy xulosalar chiqarish imkonini beradi. Badiiy matn shu ma’noda estetik idrok manbai bo‘lish bilan birga, hayotiy muammolarni tahlil qilishga xizmat qiluvchi pedagogik vosita vazifasini ham bajarishi mumkin.

Adabiy ta’limning rivojlantiruvchi mohiyatini tushuntirishda L.M.Rozenblattning o‘quvchi va badiiy matn o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirga asoslangan konsepsiyasi muhim nazariy ahamiyatga ega. Mazkur konsepsiyada badiiy asar mazmunini anglash o‘quvchining shaxsiy tajribasi, hissiy munosabati va matn bilan faol muloqoti orqali yuzaga keladigan jarayon sifatida talqin etiladi [2]. Demak, badiiy asarni o‘rganish jarayonida o‘quvchi tayyor talqinni o‘zlashtirish bilan cheklanmasdan, undagi voqelikni shaxsiy kuzatuvlari va ijtimoiy tajribasi bilan qiyoslash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Biroq adabiyot darslarining amaliy tashkil etilishida badiiy matnning mazmunini qayta hikoyalash, obrazlarga tavsif berish va voqealar ketma-ketligini aniqlash kabi faoliyatlar ustunlik qilgan holatlarda o‘quvchilarning hayotiy vaziyatlarni mustaqil baholashi va shaxsiy qarorlarini asoslashiga qaratilgan imkoniyatlardan yetarlicha foydalanilmasligi mumkin. Badiiy asarni o‘rganish natijalarini o‘quvchining real hayotiy faoliyatiga ko‘chirish uchun matn tahlilini muammoli fikrlash, ijtimoiy muloqot, qadriyatli tanlov va refleksiv faoliyat bilan bog‘laydigan yaxlit metodik mexanizm zarur.

Shu asosda tadqiqotning ilmiy muammosi adabiyot fanining tarbiyaviy va rivojlantiruvchi salohiyatini o‘quvchilarda hayotiy ko‘nikmalarni maqsadli shakllantirishga xizmat qiluvchi pedagogik imkoniyatlar tizimi sifatida aniqlash va ushbu imkoniyatlarni amalga oshirishning metodik asoslarini ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning maqsadi — adabiyot fanining tarbiyaviy va rivojlantiruvchi imkoniyatlarini nazariy-metodik jihatdan aniqlashtirish, badiiy matnlarni hayotiy vaziyatlar bilan integratsiyalash asosida o‘quvchilarning mustaqil fikrlash, ijtimoiy muloqot, empatiya, muammolarni hal etish va mas’uliyatli qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirishga yo‘naltirilgan metodik mexanizmni asoslashdan iborat.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODLARI (MATERIALS AND METHODS)

Tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega bo‘lib, unda hayotiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga oid xalqaro konseptual yondashuvlar, adabiy ta’limning didaktik xususiyatlari va badiiy matn bilan ishlashning pedagogik imkoniyatlari tadqiqot materiali sifatida belgilandi. Tadqiqot metodologiyasi kompetensiyaviy, aksiologik, shaxsga yo‘naltirilgan, faoliyatli va refleksiv yondashuvlarning o‘zaro aloqadorligiga asoslandi. Ushbu yondashuvlar hayotiy ko‘nikmalarni o‘quvchining faqat bilim darajasi bilan emas, balki uning munosabati, amaliy faoliyati, ijtimoiy xulq-atvori va o‘z faoliyatini baholash qobiliyati bilan bog‘liq holda o‘rganishga imkon beradi.

Kompetensiyaviy yondashuv orqali adabiyot darslarida egallangan bilim va tushunchalarning turli hayotiy vaziyatlarda qo‘llanish imkoniyatlari tahlil qilindi. Aksiologik yondashuv badiiy matnlarda ifodalangan insonparvarlik, adolat, vijdon, mas’uliyat va ijtimoiy hamjihatlik kabi qadriyatlarning o‘quvchi shaxsiy pozitsiyasiga ta’sir etish mexanizmlarini aniqlashga xizmat qildi. Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv doirasida o‘quvchilarning individual tajribasi, hissiy munosabati va mustaqil talqin qilish imkoniyatlari nazarda tutildi. Faoliyatli yondashuv esa badiiy asar mazmunini o‘quvchining tahliliy, kommunikativ va ijodiy faoliyati orqali amaliy o‘zlashtirishni ta’minlovchi metodik shartlarni belgilashga qaratildi.

Tadqiqot jarayonida qiyosiy-nazariy tahlil yordamida hayotiy ko‘nikmalarga oid pedagogik qarashlarning umumiy va farqli jihatlari aniqlandi; mazmuniy tahlil orqali badiiy matnlarning tarbiyaviy va rivojlantiruvchi funksiyalari tasniflandi; tizimlashtirish usulida adabiy ta’lim vositasida shakllantirilishi mumkin bo‘lgan hayotiy ko‘nikmalar tarkibi ajratildi; metodik modellashtirish orqali badiiy asar bilan ishlash jarayonini hayotiy vaziyatlarga tatbiq qilishga yo‘naltirilgan bosqichli pedagogik mexanizm ishlab chiqildi.

Tahlil mezonlari sifatida badiiy matnning hayotiy vaziyatlarga yaqinligi, axloqiy muammo mavjudligi, obrazlar xatti-harakatining sabab-oqibat aloqalari, alternativ qarorlarni muhokama qilish imkoniyati, emotsional ta’sirchanligi va refleksiv faoliyatni yuzaga keltirish salohiyati olindi. Bunda badiiy asarning faqat tarbiyaviy mavzuga egaligi emas, balki uning o‘quvchida mustaqil fikrlash, baholash va tanlov qilishga undovchi muammoli mazmuni asosiy metodik mezon sifatida qaraldi.

Tadqiqot doirasida pedagogik tajriba-sinov o‘tkazilmaganligi sababli ishlab chiqilgan metodik mexanizm samaradorligi statistik ko‘rsatkichlar orqali emas, balki nazariy izchillik, didaktik asoslanganlik va amaliy qo‘llash imkoniyati nuqtayi nazaridan baholandi.

TADQIQOT NATIJALARI (RESULTS)

Nazariy-metodik tahlil natijasida adabiyot fanining hayotiy ko‘nikmalarni shakllantirishdagi imkoniyatlari badiiy asarning mazmuniy xususiyatlari va o‘quvchilar tomonidan amalga oshiriladigan bilish, hissiy munosabat, muloqot hamda refleksiv faoliyatning o‘zaro bog‘liqligi orqali namoyon bo‘lishi aniqlandi. Mazkur bog‘liqlik adabiy ta’limning tarbiyaviy natijalarini faqat axloqiy tushunchalarni o‘zlashtirish darajasida emas,

balki ushbu tushunchalarga asoslanib mustaqil xulosa chiqarish va ijtimoiy vaziyatlarda ongli harakat qilish imkoniyatlari bilan izohlashga asos beradi.

Tadqiqotda hayotiy ko‘nikmalar o‘quvchining muayyan vaziyatni anglash, uning mazmunini tanqidiy tahlil qilish, hissiy va ijtimoiy omillarni hisobga olish, muqobil yechimlarni baholash, asoslangan qaror qabul qilish va ushbu qarorning oqibatlarini refleksiv ko‘rib chiqishini ta’minlovchi integrativ shaxsiy-amaliy qobiliyatlar tizimi sifatida talqin qilindi. Ushbu ta’rifda hayotiy ko‘nikmalarning kognitiv, emotsional, kommunikativ, aksiologik va xulqiy jihatlari yagona pedagogik hodisa doirasida birlashtirildi.

Adabiyot fanining mazkur ko‘nikmalarni shakllantirishdagi imkoniyatlari beshta o‘zaro aloqador yo‘nalishda tizimlashtirildi.

Birinchi yo‘nalish — aksiologik-tarbiyaviy imkoniyat bo‘lib, badiiy asarlarda aks etgan axloqiy ziddiyatlar, insoniy munosabatlar, shaxsiy burch va ijtimoiy mas’uliyat masalalarini qadriyatlar nuqtayi nazaridan anglashga asoslanadi. Asar qahramonining murakkab vaziyatda tutgan yo‘lini muhokama qilish o‘quvchidan faqat muayyan xatti-harakatni ijobiy yoki salbiy baholashni emas, balki uning sabablari, ehtimoliy oqibatlari va axloqiy asoslarini izohlashni talab etadi. Bunday faoliyat qadriyatli munosabatni tayyor xulosalarni yodlash orqali emas, balki ongli fikrlash va shaxsiy munosabat bildirish asosida shakllantirishga yo‘naltiriladi.

Ikkinchi yo‘nalish — kognitiv-rivojlantiruvchi imkoniyat bo‘lib, badiiy matndagi voqealar, qarama-qarshiliklar, motivlar va sabab-oqibat munosabatlarini tahlil qilish orqali tanqidiy tafakkur, muammolarni aniqlash va asoslangan xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantirishni nazarda tutadi. Qahramon qarorlarini qiyoslash, voqealar rivojining muqobil variantlarini ishlab chiqish, muallif pozitsiyasi va o‘z talqinini farqlash o‘quvchining fikrlash jarayonini faollashtiradi. Natijada adabiy matn mazmunini bilish bilan bir qatorda undan kelib chiqadigan muammolarni mustaqil tahlil qilish imkoniyati yuzaga keladi.

Uchinchi yo‘nalish — emotsional-empatik imkoniyat bo‘lib, badiiy obrazlarning kechinmalari, ruhiy holati va xatti-harakat motivlarini tushunish orqali o‘quvchilarning boshqalar nuqtayi nazarini hisobga olish va hissiy vaziyatlarni anglash qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratiladi. O‘quvchi biror obrazning xatti-harakatini tahlil qilganda uning tashqi faoliyati bilan birga ichki kechinmalari, ijtimoiy sharoiti va shaxsiy tanlovini ham hisobga olishga o‘rganadi. Bu jarayon real muloqotda boshqalarning hissiyotlariga e’tiborli bo‘lish va shaxslararo munosabatlarda mulohazali pozitsiyani egallash uchun muhim pedagogik zamin yaratishi mumkin.

To‘rtinchi yo‘nalish — kommunikativ-ijtimoiy imkoniyat bo‘lib, asar yuzasidan dialog, guruhiy muhokama, bahs va rolli faoliyatni tashkil etish orqali o‘quvchilarning fikrini izchil bayon qilish, dalillar keltirish, suhbatdoshini tinglash va turli qarashlarga hurmat bilan munosabat bildirish ko‘nikmalarini rivojlantirish bilan tavsiflanadi. Bunda o‘quvchi adabiy asar yuzasidan o‘z talqinini bildiruvchi shaxs sifatida emas, balki jamoaviy fikrlash jarayonida ishtirok etuvchi faol subyekt sifatida namoyon bo‘ladi.

Beshinchi yo‘nalish — refleksiv-amaliy imkoniyat bo‘lib, badiiy matn mazmunini o‘quvchining shaxsiy tajribasi va kundalik hayotidagi vaziyatlar bilan bog‘lashga xizmat qiladi. Ushbu yo‘nalishda o‘quvchi badiiy qahramonlarning tanlovini tahlil qilish asosida o‘z qarashlari, xulq-atvori va ehtimoliy harakatlariga munosabat bildiradi. Natijada adabiy asardan olingan ma’naviy-axloqiy xulosalarni yangi ijtimoiy vaziyatlarda qo‘llashga yo‘naltirilgan refleksiv transfer imkoniyati shakllanadi.

Mazkur imkoniyatlarni tizimlashtirish asosida adabiy ta’limning tarbiyaviy va rivojlantiruvchi salohiyatini amaliy faoliyatga yo‘naltiruvchi metodik mexanizm ishlab chiqildi. Ushbu mexanizm beshta izchil bosqichni qamrab oladi.

Idrok etish bosqichi badiiy matndagi hayotiy mazmunni anglash, qahramonlarning faoliyati va ular ishtirokidagi muammoli vaziyatlarni aniqlashga qaratiladi. Bu bosqichda o‘quvchilar voqealar mazmuni bilan tanishish bilan birga qahramonlar duch kelgan muammolarning mohiyatini belgilaydilar, vaziyat ishtirokchilarining manfaatlari va ehtiyojlarini farqlaydilar. Mazkur faoliyat hayotiy vaziyatni to‘g‘ri idrok etish va muammoni aniqlash ko‘nikmasini shakllantirish uchun dastlabki asos vazifasini bajaradi.

Muammoli tahlil bosqichi asardagi ziddiyatlarning kelib chiqish sabablarini, qahramonlar tanloviga ta’sir etgan ichki va tashqi omillarni hamda qabul qilingan qarorlarning oqibatlarini o‘rganishni nazarda tutadi. O‘quvchilarga qahramon boshqacha yo‘l tutganida voqealar qanday rivojlanishi mumkinligi, mavjud muammoning qanday alternativ yechimlari borligi, qaysi qaror maqsadga muvofiq ekanligi yuzasidan savollar taqdim etiladi. Ushbu jarayonda sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash, dalillarni qiyoslash va tanqidiy xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish ko‘zda tutiladi.

Aksiologik baholash bosqichi o‘quvchilarning asardagi xatti-harakatlar va ijtimoiy munosabatlarni axloqiy qadriyatlar asosida baholashiga yo‘naltiriladi. Bunda adolat, halollik, mas’uliyat, bag‘rikenglik, insonparvarlik va o‘zaro hurmat kabi tushunchalar tayyor ta’riflar sifatida emas, balki muayyan badiiy vaziyatning mazmuni bilan bog‘liq holda muhokama qilinadi. O‘quvchi turli pozitsiyalarni taqqoslash orqali shaxsiy munosabatini shakllantiradi va uni asoslashga intiladi.

Alternativ qaror ishlab chiqish bosqichi badiiy vaziyat yuzasidan ehtimoliy yechimlarni taklif etish, ularning afzallik va cheklovlarini aniqlash, qaror oqibatlarini oldindan baholash bilan tavsiflanadi. Bu bosqichda vaziyatli topshiriqlar, rolli muhokamalar, kichik guruhlarda qaror ishlab chiqish va muammoli esse yozish metodlaridan foydalanish maqsadga muvofiq. O‘quvchidan faqat javob berish emas, balki tanlangan yechimni dalillar bilan asoslash va boshqa variantlarga nisbatan uning ustunligini tushuntirish talab etiladi.

Refleksiv transfer bosqichi badiiy asar asosida shakllangan tushuncha, munosabat va fikrlash usullarini real hayotga tatbiq etish imkoniyatlarini belgilashga xizmat qiladi. O‘quvchilar asarda o‘rganilgan muammoga o‘xshash kundalik vaziyatlarni tasvirlaydilar, ularda qanday qaror qabul qilish mumkinligini izohlaydilar va shaxsiy xatti-harakatlarining

ehtimoliy oqibatlarini baholaydilar. Mazkur bosqich adabiy matndan olingan xulosalarni amaliy fikrlash va ongli xulq-atvor bilan bog‘lashga yo‘naltirilganligi bilan ahamiyatlidir.

Tadqiqot natijasida mazkur bosqichlarning funksional aloqadorligi quyidagi pedagogik ketma-ketlikda ifodalandi: badiiy vaziyatni anglash → muammoni tahlil qilish → qadriyatli munosabatni shakllantirish → asoslangan qaror ishlab chiqish → hayotiy vaziyatga transfer qilish.

Mazkur ketma-ketlik adabiyot darslarida hayotiy ko‘nikmalarni rivojlantirish jarayonining mazmuniy va faoliyatga yo‘naltirilgan tarkibini birlashtiradi. Unda badiiy matn pedagogik ta’sir manbai, muammoli topshiriqlar fikrlashni faollashtiruvchi vosita, dialogik faoliyat ijtimoiy tajribani boyituvchi sharoit, refleksiya esa o‘zlashtirilgan mazmunni shaxsiy hayot bilan bog‘lovchi mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi.

Taklif etilgan metodik mexanizmning amaliy qo‘llanishini Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romani misolida ko‘rib chiqish mumkin. Asardagi qahramonlarning oila, jamiyat, shaxsiy manfaat va mas’uliyat bilan bog‘liq tanlovlarini tahlil qilish jarayonida o‘quvchilar bir-biriga zid qarashlarning shakllanish sabablarini aniqlashlari, qarorlarning shaxsiy va ijtimoiy oqibatlarini baholashlari mumkin. Jumladan, asardagi muayyan vaziyat yuzasidan qahramonning shaxsiy istagi bilan ijtimoiy talablar o‘rtasidagi ziddiyatni aniqlash, ushbu ziddiyatning alternativ yechimlarini taklif qilish va ularni insoniy qadriyatlar asosida baholashga qaratilgan topshiriqlar ishlab chiqilishi mumkin. Bunday yondashuv adabiy obrazni biryoqlama baholashdan ko‘ra murakkab hayotiy vaziyatni turli nuqtayi nazardan o‘rganishga yo‘naltiriladi.

Shuningdek, Abdulla Qahhorning “O‘g‘ri” hikoyasi asosida ijtimoiy adolat, shaxsiy mas’uliyat va muammoli vaziyatda oqilona harakat qilish masalalarini muhokama qilish mumkin. Hikoyadagi voqealar rivojini tahlil qilish davomida o‘quvchilarga ijtimoiy muammoning kelib chiqish sabablarini aniqlash, turli ishtirokchilarning mas’uliyatini baholash, adolatli yechim variantlarini taklif etish kabi topshiriqlar berilishi mumkin. Ushbu faoliyat muammoli vaziyatga nisbatan asoslangan munosabat bildirish, muqobil yechimlarni solishtirish va fuqarolik mas’uliyatini anglashga yo‘naltirilgan metodik imkoniyatlarni yuzaga chiqaradi.

Taklif etilgan mexanizm asosida o‘quvchilarning hayotiy ko‘nikmalarini baholash uchun kognitiv-tahliliy, aksiologik-munosabatli, kommunikativ-faoliyatli va refleksiv-amaliy mezonlardan foydalanish tavsiya etiladi. Kognitiv-tahliliy mezon muammoni aniqlash, sabab-oqibat aloqalarini tushuntirish va dalillarga asoslangan xulosa chiqarish bilan; aksiologik-munosabatli mezon qadriyatli tanlovni asoslash va turli pozitsiyalarni axloqiy jihatdan baholash bilan; kommunikativ-faoliyatli mezon fikrni izchil ifodalash, o‘zaro muloqotda ishtirok etish va hamkorlik qilish bilan; refleksiv-amaliy mezon esa olingan xulosalarni shaxsiy tajriba bilan bog‘lash va yangi vaziyatlarda qo‘llashga tayyorlik bilan tavsiflanadi.

Ushbu mezonlar bo‘yicha o‘quvchi faoliyatini baholashda muammoli vaziyatlarga yozma javoblar, individual refleksiv topshiriqlar, guruhiy muhokamadagi ishtirok, vaziyatli qarorlar va ijodiy ishlar natijalaridan foydalanish mumkin. Mazkur diagnostik vositalar adabiy bilimlarni tekshirish bilan cheklanmasdan, hayotiy ko‘nikmalarning faoliyatda namoyon bo‘lish belgilarini kuzatishga imkon beradi.

MUHOKAMA (DISCUSSION)

Olingan nazariy natijalar adabiyot fanining hayotiy ko‘nikmalarni shakllantirishdagi imkoniyatlari badiiy asar mazmunining o‘zi bilangina belgilanmasligini, balki ushbu mazmunni pedagogik jihatdan qayta ishlash, o‘quvchilarning faol talqinini tashkil etish va badiiy vaziyatni shaxsiy tajriba bilan bog‘lash orqali yuzaga chiqishini ko‘rsatadi. Bu jihatdan adabiy ta’limning tarbiyaviy samarasi asarning ijobiy g‘oyasini tushuntirish bilan emas, balki o‘quvchining mazkur g‘oyaga nisbatan ongli munosabatini shakllantirishga xizmat qiluvchi faoliyatni tashkil etish bilan bog‘liq.

Xalqaro tadqiqotlarda ham ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalar o‘quvchilarning ta’limiy muvaffaqiyati va shaxsiy farovonligi bilan aloqador muhim rivojlanish omillari sifatida o‘rganilmoqda. Xususan, OECD tomonidan e’lon qilingan 2023-yilgi ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalar tadqiqoti natijalariga bag‘ishlangan hisobotda mas’uliyat, o‘zini nazorat qilish, emotsional barqarorlik, empatiya, ijodkorlik va hamkorlik kabi ko‘nikmalarning turli hayotiy natijalar bilan bog‘liqligi tahlil qilingan [3]. Ushbu ilmiy qarashlar adabiyot ta’limida faqat matnshunoslik kompetensiyalarini emas, balki shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishga xizmat qiluvchi ko‘nikmalarni ham maqsadli shakllantirishning nazariy ahamiyatini kuchaytiradi.

UNICEFning hayotiy ko‘nikmalar bo‘yicha konseptual hujjatlarida tanqidiy fikrlash, empatiya, kommunikatsiya, muammolarni hal etish va qaror qabul qilish kabi qobiliyatlar shaxsning ijtimoiy faoliyati hamda o‘z imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishi uchun muhim yo‘nalishlar sifatida talqin etilgan [4]. Mazkur yondashuv adabiy ta’lim jarayonida o‘quvchi faoliyatini bilish, munosabat va amaliy harakatning integratsiyasi asosida tashkil qilish zarurligini metodologik jihatdan qo‘llab-quvvatlaydi.

Shu bilan birga, badiiy asarni o‘qish va hayotiy ko‘nikmalarning rivojlanishi o‘rtasidagi munosabatni avtomatik yoki bir tomonlama sabab-oqibat bog‘liqligi sifatida talqin qilish metodologik jihatdan to‘g‘ri bo‘lmaydi. O‘quvchining badiiy asardan oladigan tarbiyaviy ta’siri uning yosh xususiyatlari, avvalgi tajribasi, o‘qishga munosabati, matnning murakkablik darajasi va o‘qituvchi tomonidan yaratilgan pedagogik sharoitlarga bog‘liq. Shu sababli bir xil badiiy matn turli o‘quvchilarda turlicha talqin va munosabatlarni yuzaga keltirishi mumkin. Adabiyot o‘qituvchisining asosiy vazifasi barcha o‘quvchilarni yagona xulosaga olib kelish emas, balki ularning shaxsiy munosabatlarini matn dalillari, axloqiy mezonlar va mantiqiy asoslar bilan izohlashiga ko‘maklashishdan iborat.

Mazkur nuqtayi nazardan, adabiy ta’limda dialogik muhitni shakllantirish muhim pedagogik shart hisoblanadi. O‘quvchi o‘z fikrini erkin ifoda eta oladigan, turli talqinlar asosli

muhokama qilinadigan va noto‘g‘ri javob berishdan qo‘rqmaydigan ta’limiy vaziyatlarda mustaqil fikrlashga ko‘proq jalb etilishi mumkin. Bunday sharoit adabiy matnni muhokama qilishni tayyor ma’lumotni qayta ishlab berish faoliyatidan dalillar asosida fikr almashish va xulosalarni qayta ko‘rib chiqish jarayoniga aylantiradi.

Adabiyot fanining rivojlantiruvchi imkoniyatlarini amalga oshirishda muammoli ta’lim usullarining ahamiyati ham yuqori. Xususan, qahramon qarorini baholash, muqobil voqealar rivojini loyihalash, axloqiy dilemma yuzasidan pozitsiya bildirish va vaziyatli yechimlarni qiyoslash topshiriqlari o‘quvchidan murakkab tafakkur amallarini bajarishni talab etadi. Bu jarayonda asarni to‘g‘ri tushunish bilan bir qatorda mustaqil fikr yuritish, o‘z qarorini asoslash va qarama-qarshi pozitsiyalarning mantiqiy asoslarini tushunish kabi faoliyatlar muhim o‘rin egallaydi.

Adabiy ta’limning tarbiyaviy salohiyatidan foydalanishda badiiy obrazlarning murakkabligini saqlash zarur. Qahramonlarni faqat ijobiy yoki salbiy sifatlarga ajratish o‘quvchilarning vaziyatga ko‘p tomonlama yondashish imkoniyatini cheklashi mumkin. Aksincha, obraz xatti-harakatlarini uning shaxsiy maqsadlari, ijtimoiy sharoiti, ruhiy holati va axloqiy tanlovi bilan bog‘liq ravishda talqin qilish o‘quvchini inson xulq-atvorining murakkabligini anglashga yo‘naltiradi. Aynan ushbu jihat hayotiy ko‘nikmalarni shakllantirishning muhim sharti bo‘lgan turli qarashlarni qabul qilish, vaziyatni chuqur baholash va shoshilinch xulosalardan tiyilish qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin.

Hayotiy ko‘nikmalarni rivojlantirish natijalarini aniqlashda faqat o‘quvchining og‘zaki javoblari yoki badiiy matn yuzasidan bilimlarini baholash yetarli emas. Chunki axloqiy me’yorlarni nazariy jihatdan bilish ularning real xulq-atvorda barqaror namoyon bo‘lishini har doim ham anglatmaydi. Shu sababli baholash jarayoni vaziyatni tahlil qilish, alternativ yechim ishlab chiqish, qaror oqibatlarini tushuntirish va o‘z faoliyatiga refleksiv munosabat bildirish kabi kuzatiladigan harakatlarni qamrab olishi zarur. Bunday yondashuv hayotiy ko‘nikmalarni baholashning faoliyatga yo‘naltirilgan mohiyatini kuchaytiradi.

Taklif etilgan metodik mexanizmning muhim jihati shundaki, unda adabiy bilimdan hayotiy xulosaga o‘tish bevosita emas, balki muammoli tahlil, qadriyatli baholash, mustaqil qaror ishlab chiqish va refleksiya orqali amalga oshirilishi nazarda tutiladi. Bu esa adabiyot fanining tarbiyaviy vazifalarini rivojlantiruvchi ta’lim tamoyillari bilan uyg‘unlashtirish uchun nazariy-metodik asos yaratadi.

Biroq ushbu mexanizmning samaradorligini ilmiy jihatdan tasdiqlash uchun uni turli yosh guruhlarida amaliy sinovdan o‘tkazish, dastlabki va yakuniy diagnostika ko‘rsatkichlarini qiyoslash, o‘quvchilarning vaziyatli topshiriqlardagi faoliyatini tizimli kuzatish hamda baholash mezonlarining ishonchliligini tekshirish talab etiladi. Shu bois mazkur tadqiqotda ilgari surilgan natijalar nazariy-metodik takliflar sifatida talqin qilinadi va ularning empirik samaradorligi keyingi izlanishlarning alohida vazifasi hisoblanadi.

XULOSA (CONCLUSION)

O‘tkazilgan nazariy-metodik tadqiqot asosida adabiyot fanining o‘quvchilarda hayotiy ko‘nikmalarni shakllantirishdagi tarbiyaviy va rivojlantiruvchi imkoniyatlari badiiy matnning aksiologik mazmuni, muammoli vaziyatlarga boyligi, emotsional ta’sirchanligi va shaxsiy tajribaga yo‘naltirilgan talqin imkoniyatlari bilan belgilanishi asoslandi. Adabiy asarlarni o‘rganish jarayonida o‘quvchilarni obrazlarning xatti-harakatlari, qarorlari va ijtimoiy munosabatlarini mustaqil tahlil qilishga jalb etish tanqidiy tafakkur, empatik munosabat, kommunikativ faoliyat va mas’uliyatli tanlov ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun muhim didaktik sharoit yaratishi aniqlandi.

Tadqiqot natijasida adabiy ta’limning aksiologik-tarbiyaviy, kognitiv-rivojlantiruvchi, emotsional-empatik, kommunikativ-ijtimoiy va refleksiv-amaliy imkoniyatlari o‘zaro bog‘liq pedagogik yo‘nalishlar sifatida tizimlashtirildi. Badiiy vaziyatni idrok etish, muammoli tahlil, aksiologik baholash, alternativ qaror ishlab chiqish va refleksiv transfer bosqichlaridan tashkil topgan metodik mexanizm adabiyot darslarida hayotiy ko‘nikmalarni maqsadli rivojlantirishga yo‘naltirilgan pedagogik faoliyatni loyihalash uchun taklif etildi.

Adabiyot fanining tarbiyaviy samaradorligini oshirish badiiy asar mazmunini tayyor xulosalar asosida tushuntirishdan ko‘ra o‘quvchilarning shaxsiy munosabatini shakllantirish, muammoli vaziyatlarni baholash, muqobil yechimlarni asoslash va o‘z qarorlarini refleksiv tahlil qilish faoliyatini tashkil etish bilan bog‘liq ekanligi ilmiy-metodik jihatdan asoslandi. Bunday yondashuv adabiy ta’limning bilish, tarbiyalash va rivojlantirish funksiyalarini o‘zaro uyg‘unlashtirish imkonini beradi.

Shunday qilib, adabiyot fanini hayotiy ko‘nikmalarni shakllantirishga yo‘naltirish o‘quvchilarning badiiy-estetik tafakkurini rivojlantirish bilan birga ularning ijtimoiy tajribasini boyitish, axloqiy tanlovga ongli munosabatini shakllantirish va turli hayotiy vaziyatlarda mustaqil fikrlashini qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiluvchi istiqbolli pedagogik yo‘nalish sifatida baholanadi. Ushbu yo‘nalishda ishlab chiqilgan metodik mexanizmni amaliyotga tatbiq etish va uning samaradorligini empirik tekshirish keyingi tadqiqotlarning muhim vazifasi hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. World Health Organization. Life Skills Education for Children and Adolescents in Schools: Introduction and Guidelines to Facilitate the Development and Implementation of Life Skills Programmes. — Geneva: WHO, 1997. — WHO/MNH/PSF/93.7A.Rev.2. Manba.
2. Rosenblatt L.M. Literature as Exploration. — 5th ed. — New York: Modern Language Association of America, 1995. Manba.
3. OECD. Social and Emotional Skills for Better Lives: Findings from the OECD Survey on Social and Emotional Skills 2023. — Paris: OECD Publishing, 2024. — DOI: 10.1787/35ca7b7c-en. Manba.

4. UNICEF. Comprehensive Life Skills Framework: Rights Based and Life Cycle Approach to Building Skills for Empowerment. — UNICEF India, 2019. Manba.

5. Ласкина Н.В. Комментарий к Федеральному закону от 22.08.1996 N 125-ФЗ "О высшем и послевузовском профессиональном образовании". - Специально для системы ГАРАНТ, 2012 г.

6. Современное образование как открытая система (под ред. Н.Г. Ничкало, Г.Н. Филонова, О.В. Суходольской-Кулешов ой). - "Институт научной и педагогической информации РАО, “Юркомпани”, 2012 г.

7. Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования.

8. Ж.С.Мирошниченко. Возможности развития межкультурной компетенции средствами художественной литературы в современной школе (6 класс). 2020.

9. Faizah Mohamad; Nor Jawanees Ahmad Hanafiah; Salihah Abdullah; Norhamimah Rani. The effects of Internet-assisted Language Learning (IALL) on the development of ESL students' critical thinking skills. Published in: 2010 International Conference on Science and Social Research (CSSR 2010).